

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ОБ'ЄДНАННЯ СХІДНОГО СЛОВ'ЯНСТВА ТА ПЛАНИ ЕКСПАНСІЇ НА БАЛКАНАХ У 1654–1655 РОКАХ

Об'єднання України з Московським царством, остаточно проголошене Московським собором восени 1653 року, дуже схвилювало східне слов'янство. З Московським царством возз'єднувалася Східна козацька Україна, але були сподівання і на приєднання Західної України, котра перебувала під польським пануванням. Проте головною проблемою в українських і московських колах було приєднання Білої Руси. В козацьких колах сподівалися, що вона буде приєднана до козацької України, московіти ж хотіли з неї зробити московську провінцію і повернути таким чином династії давні князівства: Смоленське та Полоцьке. Одночасно планувалося залучення до цього східнослов'янського глобального політичного руху і балканських земель: південних слов'ян, тобто болгар та сербів, і православних народів, поневолених турками, тобто волохів і греків.

В українських колах, незадоволених режимом Речі Посполитої, здавна існувало декілька варіантів політичних комбінацій щодо того, як Україна могла б протистояти польсько-литовській унії. З'єднати найтісніше Україну з Кримом з однієї сторони, з Молдовою з іншої і ввійти до складу васальних держав Порти, тобто утворити з України єдине васальне князівство на кшталт Молдови і Волощини.

Скласти федерацію з придунайськими князівствами за винятком Криму і Порти та звільнити християнські балканські народи з-під ярма Порти за допомогою християнської ліги — Польща, Венеція, Австрія.

Створити цю федерацію тільки православними силами, без Польщі, чи навіть проти неї, за допомогою Москви та під її протекторатом.

Спертися на сили православні та протестантські, головним чином скомбінувати, наскільки це було б можливо, допомогу Москви з допомогою Трансильванії, Швеції, Пруссії та ін.¹

Залежно від того, якою була політична констеляція, переважала та або інша ідея. Один план більше підтримували київські церковні кола, інші — козацькі, старшинські, козацько-шляхетські.

Хмельницький та його штаб коливалися між напрямом, що ми могли б назвати туркофільським та антитурецьким. У переговорах з Москвою вимальовувався взагалі третій напрям.

Під час переговорів з Москвою, коли її просили, щоб прийняла козацтво “під царську руку”, красномовно переконуючи, як привабливо вплине цей факт на православне балканське населення, вказували на широкі, далекосяжні можливості, які Москва та Україна спільними зусиллями зможуть зреалізувати, що це видалося московським політикам справою цілком досяжною і легкою. Коли ж зважилися приєднати Україну до Москви і

¹ Порів[няйте] мою “Історію України-Руси”, т. VIII, частина 3, с. 132–134; далі про те буде у т. IX, над яким нині працюю*.

реально виконали формальні аспекти цього об'єднання, здалося їм¹, що за цим саме собою відбудеться приєднання Молдови, Волощини і т. п. Після присяги козаків цар відправив свого посланця Гаврилу Самарина до молдавського господаря Стефана з відвертим “докором”, чому він досі не наслідував прикладу Хмельницького і не прийняв московського протекторату, як це належить православному володарю. Цар не став чекати на відповідь і з власної ініціативи почав грати роль його володаря: наказував, щоб більше не допомагав полякам, щоб про всі свої наміри доповідав новому московському воєводі, направленому до Києва, і т. п.²

Метою місії Самарина, вірогідно, було змусити воєводу молдавського, мунтянського, а можливо і Ракоція, як їх союзника, направити послів до царя і прийняти його протекторат. Московський двір, зрозуміло, вважав, що Хмельницький також мусить опікуватися цією справою і, вірогідно, він дійсно був змушений відправити з московським посольством свого посланця з листами воєводі молдавському і його союзникам і так підтримати бажання царя³.

Та московські політики не врахували того, що воєвода Стефан користувався польською прихильністю і в жодному разі не об'єднувався б із Москвою проти Польщі. Посольство та пропозицію Москви і Хмельницького він використав для того, щоб перед Портою та її васалами — Кримом, Ракоцієм, а також перед польськими колами викрити небезпечні наміри нового курсу козацької політики, щойно козаки об'єдналися з Москвою, і щоб довести, що Порті і Криму не можна підтримувати козаків, а краще виступити проти них. Через те що Хмельницький не покинув свого швагра, старійшого воєводу молдавського Лупула, якого Стефан вислав, Стефан вважав Хмельницького своїм особистим ворогом і робив все, щоб його дискредитувати, а разом і його союзника, а свого противника — Лупула. Він надіслав листи, які отримав від царя та Хмельницького, до Польщі, Порті, польському посланцеві у Царгороді Бегановському і лякав всіх православною небезпекою і так залякав волоського воєводу Матвія Басарабу, що той Самарина не прийняв. Стефан затримав Самарина у себе і водночас направив до Москви свого посланця (у московських актах називався Іваном Григорієвим⁴), вірогідно, прагнучи надурити московський двір та примуси-

¹ Московським політикам. — *Пер.*

² Теки Нарушевича, подано у Кубалі, [Szkice Historyczne], [серія] III, с. 133*.

³ Кубалю у цитованому місці писав, що одночасно з посольством Самарина йшли і листи Хмельницького, де він радив обом князям Ракоціям підкоритися царю. Тому є дуже вірогідним, що одночасно з Самариним йшли такі написані під диктовку Москви листи од гетьмана, які не збереглися, і ми можемо говорити про них лише гіпотетично. Воєвода Стефан повідомив польського короля, що послав Порті *аутентичні листи* від московського царя і *інший (лист) Хмельницького* для того, щоб політика Хмельницького була Порті чітко зрозуміла (“Жерела до історії України”, [т.] XVI, Львів, 1911, с. 308). Ракоцій разом з повідомленням королю про місію Самарина сповіщає, що Хмельницький послав і йому, Ракоцію, свого листа і *подібно спонукав до тіснішого союзу в ім'я спільної віри воєводу Стефана через свого посла до воєводи волоського листом* (там же, с. 306).

⁴ “Акты, [относящиеся к истории] Южной и Западной России”, [т.] X, ст. 577*.

ти його діяти у своїх інтересах. Оскільки в той же час військо Стефана брало участь у польському поході на Україну, Хмельницькому було не важко довести царю віроломство Стефана і розірвати зв'язки Москви з Молдавією, що вже налагоджувалися¹.

Хмельницький був зацікавлений в тому, щоб Стефан розійшовся з Польщею, або хоча б домогтися його нейтралітету, тому після цього інциденту швидко поновив з ним стосунки. Звичайно, він вважав просто не ймовірним, щоб Стефан хотів піддатися Москві і стати її союзником в період, коли вона воювала з Польщею. Він не тільки не вірив у таку можливість, а навіть не розглядав її як бажану. Інша річ була б, якщо знову сів би на молдавський трон швагр Лупул, особисто пов'язаний з Хмельницьким долею. Якби ж Москва спробувала об'єднатися з дунайськими князівствами не через посередництво Хмельницького, України, козацтва, а через посередництво голови держави, то це б призвело до наслідків просто небажаних. Москва б затисла й защемила козацьку Україну між своїми та дунайськими землями. Методи, які Москва застосувала для реалізації бажання поставити Україну в залежність від московського центру, централістські та бюрократичні тенденції викликали недовіру і страх в українських владних колах, що не хотіли перебувати в оточенні московської знаті.

У присутності московських посланців Хмельницький та його писар, звичайно, не шкодували слів для натхненного звеличення перед послами молдавського і волоського господарів надзвичайної щедрості й великодушності царя, що він виявив Україні. Вони старанно вмовляли своїх дунайських сусідів, щоб наслідували їх приклад і взяли московський протекторат. Але московські політики вчасно помітили, що за допомогою Хмельницького та козацтва справа не просувається, і на схилі московських успіхів, у кінці 1654 року, виникає намір стати у рішуче протистояння з Україною і взяти балканські стосунки у свої руки. Було все ж питання, як на це відреагує гетьман та старшина. Москві на ту хвилину просто не було вигідно з ними сваритися. Вивідати їх настрої стосовно цього московського наміру цар довірив одному з найближчих своїх людей і довірених осіб, Артамону Матвееву. Він мав повідомити гетьмана про останні успіхи московського війська, про захоплення Вітебська, про наміри царя поновити свій похід на Білу Русь у новому році, домовитися про операції на Україні та вивідати думки гетьмана щодо планів царя. Оскільки те посольство Матвеева було досі невідоме, а інформацію про нього повідомила лише рік тому археографічна експедиція Української академії наук*, мені здалося доречним навести московські питання, передані гетьману у січні 1655 року:

“Цар доручив, щоб я тобі сказав*: цар задумав зробити Київ столицею на випадок свого приїзду, збудувати там царський двір та покої на всякі потреби. Хоче зробити Київ столицею та двір свій учинити на те, щоб по-

¹ Справа Томили Перфільєва, який був посланий до Молдавії, а Хмельницький його повернув. — “Акты, [относящиеся к истории Южной и Западной России]”, [т.] X, ст. 603.

молитися образів Пречистої Богоматері та святим мощам Антонія і Феодосія й інших святих¹, і тому, як тільки Київ стане престольним містом, як тільки там буде царський двір, буде царська поява грізною для неприятеля, польського короля”.

Гетьман відповів: “Се в волі його царської величності, яку йому Бог дасть гадку: не тільки Київ, але й все належить його царській величності. Що він постановив зробити Київ столицею та заснувати там свій двір, то йому Бог дав гадку, а ми такої його ласки дуже жадні”.

Матвеев спитав, що думає гетьман про задум турецького нападу “на запорізькі городи”, про який довідався цар: коли саме сподіватись того нападу і як від нього боронитись? Гетьман скептично поставився до цього питання:

“Турецький султан на Україну царську (московську) і запорізькі міста наступати ніяк не може: (по-перше), дорога дальня, не тільки взимку, а і влітку пройти її неможливо, бо місця, якими треба йти, всі спустошені, а турки люди вибагливі, без провіанту ніколи не ходять; (по-друге), турецький султан розсварився з Венецією і з сербами, а серби допомагають Венеції, і Туреччина терпить від них великі шкоди”.

Артамон (Матвеев) сказав: “Великий государ велів тобі сказати: Стало йому відомо, що султан хоче вислати башів на волоського та мунтянського господаря, щоб відібрати владу і володарювати за допомогою башів, бо господарям не довіряє. Що якби їм послати в поміч десь вісім чи дев'ять тисяч людей? Цар має впевненість, що вони були б раді такій допомозі”.

Гетьман відповів: “Під сю хвилю цілком неможливо послати поміч мунтянському та волоському (господареві), бо наступає на нас неприятель (поляки) і орда. Султан на господарів своїх башів не пошле, бо боїться, щоб від нього не відступили. А про мунтянського господаря є відомість, що набрав десь двадцять тисяч війська, і воно стоїть на турецькій границі”.

Тоді Матвеев промовив таке: “Великий государ велів тобі сказати, що мунтянського господаря з волоським треба сварити², викликати між ними ворожнечу, відповідно до того, що ти писав його царській величності, що волоський та мунтянський господарі хочуть йти з кримськими людьми на запорізькі городи”.

Гетьман відповів: “Тепер посилати людей до волоського та мунтянського господарів і їх сварити ніяк не можливо через наступ неприятелів польських та кримських. Як вони вступаються або вдається їх побити, то я зараз пішлю, згідно з указом царської величності, і думаю, що їх можна посварити, бо ж і так між ними згоди небагато. А що угорці, волохи та мунтяни польському королеві допомагати не будуть, єсть у мене певна відомість”.

У відповідь на це Матвеев переказав новий військовий проект московського уряду: “Великий государ велів тобі сказати, що для охорони від на-

¹ Думаю, що йдеться про залишки Києво-Печерської лаври.

² Тут в оригіналі якась помилка, але смисл приблизно такий, що тою сваркою можна буде від'єднати господарів від польського короля і кримського хана.

ступів польського короля і кримського хана в тих місцях, де гетьман їх сподівається, треба завести діючі солдацькі полки числом близько десяти тисяч, крім тих, що вписані в реєстрі. Для їх військового навчання цар пришле полковників, полуполковників і майорів, капітанів, урядників, офіцерів військової служби, а коли навчатися, обереш собі полковників та офіцерів з вже навчених військових. На прогодованне тих десяти тисяч треба давати стільки, скільки платять солдатам: по п'ять злотих польських на місяць з тих доходів, що збираються в запорізьких городах. І сі воїнські полки мають стояти у тих городах, де можна сподіватись нападу польських і кримських людей, доки Бог не дасть замирення”.

Гетьман сказав: “Завести солдацькі полки, окрім реєстрових козаків, нині ніяк не можна, тому що наступили неприятелі, коронний і польний гетьман, і кримські люди. А як дасть Бог, і неприятелі відступлять або буде над ними перемога, тоді гетьман дасть знати про се царській величності”.

Матвеев не об'єднав всіх цих питань разом і не коментував їх, але неважко зрозуміти головну ідею. Підбурити волоського господаря проти молдавського Стефана, розпалити повстання всіх опозиційних сторін¹ супроти Порти, організувати збір прикордонного війська на очах німецької піхоти і, під виглядом царського перебування, організувати у Києві операційний та організаційний центр московської південно-західної політики для всіх операцій, які важко було організувати з Москви. Хмельницький, як бачимо, поставився до цієї ідеї дуже стримано. Не відкидав, не чинив спротив, але також і не підтримував. Розкрив перед Матвеевим свій власний план: навесні з козаками і московським військом рушити на Львів, дорогою спробувати заволодіти Кам'янцем: “Це не тільки наведе великий страх на поляків, але і сам турецький султан з того дуже б злякався”. Є очевидним, що козакам Кам'янець був потрібен, щоб тримати в страху Молдавію і мати уявлення про всі операції на Балканах, стосунки з Туреччиною і т. п. Однак, як довела пізніше історія походу на Львів, що був дійсно реалізований того року, тільки не весною, а ближче до осені, Хмельницький у Кам'янці не хотів мати Московії.

Поразка московської армії під Охматовим через два тижні після посольства Матвеева трохи охолодила Москву в її балканських планах. На першому місці тепер була татарська проблема, необхідність “почистити Крим”, як висловився цар Олексій у листі Хмельницькому у квітні. А літо принесло шведський наступ і перенесло всю політичну енергію Москви на північний захід.

Розходження між автократичною Московією та демократичною, республіканською Україною нейтралізували в самих зачатках рух східного слов'янства. Балканські плани залишилися нереалізованими, але від того не менш цікавими, епізодом, тому я і привернув до них увагу.

¹ Проявили себе, наприклад, посольством сербських капітанів мунтянської землі до Хмельницького. — “Акты, [относящиеся к истории Южной и Западной России]”, [т.] XIV, ст. 68–69*.

В... студії “Южные поселения вятичей” (1907)... — див.: Шахматов А. Южные поселения вятичей // Известия Императорской академии наук. — Сер. VI. — СПб., 1907. — № 16. — С. 715–729.

В новітній праці “Введение в курс истории русского языка” (1916)... — див.: Шахматов А.А. Введение в курс истории русского языка. — Ч. I: Исторический процесс образования русских племен и наречий. — Петроград: Типография “Научное дело”, 1916. — 151 с.

с. 348 ...в своїй статті: “До питання про розселення в’ятичів” — “Львівські записки”, т. 98 — див.: Грушевський М. До питання про розселення в’ятичів: Кілька заміток з приводу новітніх праць // Записки НТШ. — Львів, 1910. — Т. ХСVIII. — Кн. VI. — С. 5–9. Передруковано: Грушевський М. Твори: У 50 т. — Львів, 2007. — Т. 8. — С. 192–195.

...моїй давній праці “История Киев[ской] земли”, с. 9–10 — див.: Грушевский М. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. — К.: Типография Императорского университета св. Владимира, 1891. — XVI, 520 с.

с. 349 Нижче читачі знайдуть цікаву студію В.М.Ганцова... — для збірника “Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали” В.Ганцов подав статтю “Діалектичні межі на Чернігівщині” (с. 262–280).

с. 350 ...дослідами проф. Моргілевського, котрих коротке резюме читачі знайдуть нижче — див.: У збірнику “Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали” були надруковані дві розвідки І.Моргілевського: “Спасо-Преображенський собор у Чернігові за новими дослідями” (с. 169–183) та “Успенська церква Єлецького монастиря в Чернігові” (с. 197–204).

Об’єднання східного слов’янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках

Перша публікація чеською мовою у збірнику на пошану проф. Я.Бідла: Z dějin východní Evropy a Slovanstva: Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University k šedesátým narozeninám / Uspořádali Miloš Weingart, Josef Dobiáš, Milada Paulová. — V Praze: Anna Bečková, 1928. — S. 340–345; Résumé: P. 481–482. Підпис на початку статті: *Mychajlo Hruševs’kyj (Kyjev)*. Підпис біля анотації французькою мовою: *Mychajlo Hruševs’kyj (Kiev)*. Дата написання не зазначена.

Стаття була підготовлена вченим під час роботи над IX-м томом „Історії України-Руси“ та перегукується (документально і текстуально) з восьмим та дев’ятим розділами тому. Очевидно, оригінальний текст М.Грушевського був українською мовою (рукопис або машинопис поки що не виявлений), а потім перекладений на чеську. У даному виданні стаття публікується у перекладі Олени Третякової з чеського першодруку; переклад зроблений з урахуванням вживаних М.Грушевським у IX томі “Історії України-Руси” термінології та лексичних зворотів.

Першодрук статті чеською мовою та анотацію французькою мовою подаємо нижче.

Sjednocení východního slovanstva a expansivní plány na Balkáně v letech 1654–1655

Sjednocení Ukrajiny s moskevským carstvem, definitivně prohlášené moskevským sněmem na podzim r. 1653, silně rozrušilo východní Slovanstvo. S moskevským carstvím se slučovala východní kozácká Ukrajina — ale doufalo se i v připojení západní Ukrajiny, která byla pod polským panstvím. Proto hlavním problémem v kruzích ukrajinských i moskevských bylo při-

pojení Bílé Rusi. V kozáckých kruzích se doufalo, že bude připojena ke kozácké Ukrajině, moskevští chtěli z ní učiniti moskevskou provincii a vrátiti tak dynastii staré knížectví smolenské a polocké. Současně se pomýšlelo na to, pojmuti do okruhu tohoto východoslovanského politického obrozenského hnutí i země balkánské: Jižní Slovany, to jest Bulhary a Srby, a pravoslavné národy, ztročené Turky, to jest Valachy a Řeky.

V ukrajinských kruzích, nespokojených s režimem Rzeczki Pospolité, bylo odedávna několik variantů při politických kombinacích, jak by se Ukrajina mohla postavit proti polsko-litevské Unii. Spojiti Ukrajinu co nejtěsněji s Krymem s jedné strany, s Moldavskem s druhé a vstoupiti v soustavu vasalských států Porty, t. j. vytvořiti z Ukrajiny jedno takové vasalské knížetství, jako bylo Moldavsko a Valašsko.

Utvořiti federaci s podunajskými knížetstvími s vyloučením Krymu a Porty a osvoboditi křesťanské balkánské národy z područí Porty pomocí křesťanské ligy — Polska, Benátek, Rakouska.

Utvořili tuto federaci jen silami pravoslavnými, bez Polsky, ba dokonce proti ní, za pomoci Moskvy a pod jejím protektorátem.

Opráti se o síly pravoslavné a protestantské, zejména skombinovati, pokud by to bylo možno, pomoc Moskvy s pomocí Sedmihradska, Švédska, Pruska atd¹.

Podle toho, jaká byla politická konstelace, nabývala vrchu ta neb ona idea. Jeden plán podporovaly více církevní kruhy kyjevské, jiný kozácké, starešinské, kozácko-šlechtické.

Chmelnický a jeho štáb kolísali mezi směrem, který bychom mohli nazvati turkofilským a protitureckým. Ve vyjednávání s Moskvou zdůrazňovali ovšem i třetí směr.

Ve chvíli vyjednávání s Moskvou, kdy ji prosili, aby přijala Kozáky “pod carskou ruku”, výmluvně poukazovali na to, jak přitažlivě bude takový fakt působiti na balkánské pravoslavné obyvatelstvo; ukazovali na široké, dalekosáhlé možnosti, že tam Moskva i Ukrajina společnými silami budou moci zakotviti, což se zdálo moskevským politikům věci celkem blízkou a snadnou. Když se rozhodli připojiti Ukrajinu k Moskvě a skutečně provedli formální stránku tohoto spojení, zdálo se jim, že za tím půjde samo sebou i připojení Moldavska, Valašska atd. Po přísaze Kozáků car poslal svého vyslance Gavrilu Samarina k moldavskému knížeti Štěpánovi přímo s “výčitkou”, že dosud nenásledoval příkladu Chmelnického a nepřijal moskevského protektorátu, jak se slušelo na pravoslavného vladaře. Car nečekal na jeho výzvu a z vlastní iniciativy začal hráti úlohu jeho nadřízeného: rozkazoval, aby už nepomáhal Polákům, aby o všech jejich záměrech podával zprávy novému moskevskému vévodovi, poslanému do Kyjeva, atd².

Účelem poslání Samarinova zřejmě bylo pohnouti vojvodu moldavského, multanského a snad i Rákoczya, jako jejich spojence, aby poslali své vyslance carovi a přijali jeho protektorát. Moskevský dvůr samozřejmě soudil, že Chmelnický rovněž se musí o tuto věc starati, a pravděpodobně byl opravdu nucen poslati s moskevským poselstvím své vyslance s listy vojvodovi moldavskému, snad i jeho spojencům a tak podporovati carské přání³.

Ale moskevští politikové při tom nepočítali s tím, že vévoda Štěpán požíval polské přízně a v žádném případě by se nespojil s Moskvou proti Polsku. Poselství a návrhů Moskvy a

¹ Srovn. mou Istoriju Ukrajiny-Rusy, VIII, č. 3, str. 132–134; dále o tom bude v IX. svazku, o němž nyní pracuji.

² Teki Naruszewicza, uvedeno u Kubaly, Szkice [Historyczne], [serya] III, str. 133.

³ Kubala v citovaném místě psal, že současně s poselstvím Samarinovým šly i listy Chmelnického, prý radil oběma knížatům Rákoczy poddati se caru. To jest dosti pravděpodobné, že současně se Samarinem šly takové listy od hetmana, napsané pod nátlakem Moskvy, ale nedochovaly se, a můžeme o nich mluvit pouze hypoteticky. Vévoda Štěpán uvědomil polského kancléře, že poslal Portě *autentické listy* od moskevského cara a *jiný (list) Chmelnického* proto, *aby politika Chmelnického byla Portě naprosto jasná* (Zerela do istorii Ukrajiny, XVI, L'viv, 1911, str. 308). Rákoczy při zprávě králi o misi Samarinově praví, že Chmelnický poslal i jemu, Rákoczymu, svůj list a *podobně lákal k užšímu spolku ve jménu stejné viny vojvodu Štěpána svým poslem a vojvodu valašského listem.* (Tamtéž, str. 306).

Chmelnického využil k tomu, aby před Portou a jejími vasaly, Krymem, Rákoczym, a rovněž před polskými kruhy odhalil celé nebezpečí nového kursu kozácké politiky, jakmile se Kozáci spojili s Moskvou, a aby dokázal, že Porta a Krym nesmějí podporovati Kozáků, nýbrž vystupovati proti nim. Protože dále Chmelnický neopustil dřívějšího vojvodu moldavského Lupula, svého švagra, jež Štěpán vypudil, pokládal Štěpán Chmelnického za svého osobního nepřítele a dělal vše, aby ho zdiskreditoval a s ním i jeho spojence a svého protivníka Lupula. Poslal listy, které dostal od cara a Chmelnického, Polsku, Portě, polskému vyslanci v Cařihradě Bieganowskému a strašil všechny pravoslavným nebezpečím a tak pohnul valašského vévodu Matyáše Basarabu, že Samarina nepřijal. Štěpán, zdržev Samarina u sebe a poslav současně do Moskvy svého vyslance (v moskevských aktech se nazývá Ivan Grigorev¹), měl zřejmě úmysl, ošáliti moskevský dvůr a přiměti jej k dalšímu jednání, jehož měl zapotřebí. Poněvadž v téže době se vojsko Štěpánovo účastnilo polského pochodu na Ukrajinu, Chmelnickému nebylo těžké dokázati carovi Štěpánovi věrolomnost a přetrhati styky Moskvy s Moldavskem, které se již navazovaly².

Chmelnický měl zájem na tom, aby Štěpána rozvedl s Polskem, nebo aspoň aby dosáhl jeho neutrality, a tak po tomto incidentu brzo obnovil s ním styky. Ovšem, považoval za naprosto víry nehodné, že by se Štěpán chtěl poddati Moskvě a státi se jejím spojencem v době, kdy bojovala s Polskem. Nejen že nevěřil v tuto možnost, nýbrž nepokládal ji ani za žádoucí. Jinak by tomu bylo, kdyby dosedl na moldavský trůn znovu švagr Lupul, kterého osud svedl s Chmelnickým osobně. Kdyby však se Moskva pokusila spojití se s dunajskými knížetstvími ne prostřednictvím Chmelnického, Ukrajiny, Kozáctva, nýbrž prostřednictvím hlavy státu, vedlo by to k výsledkům naprosto nežádoucím. Moskva by tiskla a sevřela kozáckou Ukrajinu mezi svými a dunajskými zeměmi. Metody, jichž Moskva užila při snaze, uvést Ukrajinu v závislost na moskevském centru, centralistické a byrokratické tendence, vyvolaly nedůvěru a strach v ukrajinských vůdčích kruzích, takže nechtěly býti obklopeny moskevským panstvím.

V přítomnosti moskevských vyslanců Chmelnický a jeho kancléř samozřejmě nenalezali ani dosti slov nadšené chvaly před vyslanci moldavského a valašského knížete o neobyčejné štedrosti a velkodušnosti carově, kterou projevil Ukrajině. Horlivě vybízeli své dunajské sousedy, aby následovali jejich příkladu a přijali moskevský protektorát. A však moskevští politikové záhy zpozorovali, že se pomocí Chmelnického a Kozáků ničeho nedomohu v této věci, a na sklonku moskevských úspěchů, na konci roku 1654, vzniká v nich úmysl pevně státi proti Ukrajině a vzítí balkánské záležitosti do svých rukou. Byla však otázka, jak se k tomu postaví hetman a staršinstvo. Moskvě v tom okamžiku naprosto se nehodilo, aby byla s nimi ve sporu. Výzkoumatí jejich náladu se zřením k těmto moskevským úmyslům svěřil car jednomu z nejbližších svých lidí a důvěrníků, Artamonu Matvěevu. Měl uvědomiti hetmana o posledních úspěších moskevského vojska, o dobytí Vitebska a o úmyslu carově obnoviti svou výpravu na Bílou Rus v novém roce, dohovoreti se o operacích na Ukrajině a vyzvěděti mínění hetmanovo o plánech carových. Poněvadž toto posláni Matvěevovo bylo dosud neznámé a zprávy o něm byly objeveny teprve před rokem archeologickou výpravou ukrajinské akademie věd, považují za vhodné uvéstí tyto moskevské otázky, určené hetmanu v lednu r. 1655:

“Car poručil, abych ti řekl: Car se rozhodl učiniti i z Kyjeva sídelní město pro případ svého příjezdu, zříditi tam carský dvůr a pokoje pro všechny potřeby. Chce učiniti Kyjev sídelním městem a zříditi tam dvůr, aby se pomodlil k obrazu Přečisté Panny a k svatým ostatkům Antonia a Teodosia a jiných svatých³, a proto, jakmile Kyjev bude sídelním městem a jakmile tam bude carský dvůr, bude carský příchod strašný nepříteli, polskému králi”.

¹ Akty Južnoj i Zapadnoj Rossii, X, str. 577.

² Zpráva Tomyly Perfyjeva, že byl poslán do Moldavska a že Chmelnický ho vrátil. Akty X, str. 603.

³ Myslí se zde ostatky kyjevské Pečerské lavry.

Hetman odpověděl: “Vše podle vůle jeho carského veličenstva, jak Bůh mu radí: nejen Kyjev, nýbrž i všechno jest jeho carského veličenstva. Že se rozhodl učiniti z Kyjeva sídelní město a zříditi tam svůj dvůr, to sám Bůh mu poradil a my jsme takové jeho milosti nesmírně žádoucí”.

Matvěev se otázal, co soudí hetman o úmyslu tureckého náporu “na záporožská města”, o němž car zvěděl: zda se můžeme nadíti takového náporu a jak se mu brániti? Hetman se stavěl skepticky k této otázce:

“Turecký sultán Ukrajinu carskou (moskevskou) a záporožská města napadnouti nijak nemůže: (předně) cesta jest daleká; nejen v zimě, ani v létě nelze jí projíti, neboť kraje, jimiž nutno jíti, všechny jsou zpustošeny a Turci jsou lidé choulostiví, bez zásob nikam se nevypraví; (za druhé) Turecký sultán jest ve sporu s Benátkami a se Srby a Srbové pomáhají Benátkám a Turecko trpí od nich značné škody”.

Artamon (Matvěev) řekl: “Veliký car přikázal, abych ti řekl: Jest mu známo, že sultán chce poslati pašu na valašského a multanského vojvodu, aby jim odňal vládu a vládl pomoci pašů, neboť vojvodům nedůvěřuje. Nemělo by se jim poslati na pomoc asi osm až devět tisíc lidí? Car má určitou zprávu, že by byli rádi takové pomoci”.

Hetman odpověděl: “Těto chvíle jest naprosto nemožno poslati pomoc multanskému a valašskému (knížeti), neboť napadá nás nepřítel (Poláci) a Horda. Sultán pašu proti knížatům nepošle, neboť se bojí, aby od něho neodpadli. A o multanském knížeti jest známo, že sebral asi dvacet tisíc vojska a stojí na tureckých hranicích”.

Tehdy Matvěev vyřídil tento vzkaz: “Veliký car přikázal, abych ti řekl, že nutno multanského knížete s valašským znesvářiti¹, vyvolati mezi nimi nepřátelství, a to proto, že jsi psal carskému veličenstvu, že valašský a multanský kníže chce jíti s krymskými lidmi na záporožská města”.

Hetman odpověděl: “Nyní posíláti lidi k valašskému a multanskému knížeti a znesvářiti je jest naprosto nemožno pro postup nepřátel polských a krymských. Jakmile ustoupí, nebo podaří-li se je poraziti, ihned tam pošlu ve shodě s výnosem jeho carského veličenstva a myslím, že je lze znesvářiti, neboť i tak není mezi nimi veliké shody. A že Uhry, Valašsko a Multansko polskému králi pomáhati nebudou, o tom mám pevnou zprávu”.

Nato Matvěev vyřídil nový vojenský rozkaz moskevské vlády: “Veliký car přikázal, abych ti řekl, že pro ochranu před vpády polského krále a krymského chána v těch místech, kde hetman je očekává, jest třeba zříditi vojenské pluky v síle asi deseti tisíc, kromě těch, kteří jsou zapsáni do register. K jejich vojenskému výcviku pošle car plukovníky, podplukovníky a majory, kapitány a všechny úředníky, důstojníky vojenské služby, a až budou vycvičeni, zvolí si plukovníky a úředníky z lidí vojensky vycvičených. Na vydržování těchto desíti tisíc vojáků jest nutno dávatí tolik, kolik se platí vojákům: pět polských zlatých na měsíc z těch “pokladů” (důchodů), které se sbírají v záporožských městech. A tyto vojenské pluky mají státi v těch městech, kde se lze nadíti náporu polských a krymských lidí, dokud Bůh nedá mír”.

Hetman řekl: “Zříditi vojenské pluky, kromě registrovaných kozáků, nyní nikterak nelze proto, že nepřátelé už vyrazili, korunní a polský hejtman a krymští lidé. Jakmile dá Bůh a nepřátelé ustoupí nebo budou přemoženi, hetman o tom podá zprávu velikému caru”.

Matvěev nespojil všech těchto otázek dohromady a nekomentoval jich, ale není těžké nalézt hlavní ideu. Poštovati valašského knížete proti moldavskému Štěpánovi, vznítiti povstání všech opozičních prvků² proti Portě, organisovati sbory pohraničního vojska podle vzorů německé pěchoty a pod formou carského přebývání v Kyjevě zorganizovati operační a organizační střed pro moskevskou jhozápadní politiku a pro všechny operace, jež bylo těžko řídití z Moskvy.

¹ Zde v originále něco chybí, ale smysl jest přibližně takový, že tímto svárem bude možno odpoutati vévody od polského krále a krymského chána.

² Projevily se na př. poselstvím srbských kapitánů multanské země k Chmelnickému. Akty XIV, str. 68–69.

Chmelnický, jak vidíme, choval se k tomu značně zdrženlivě. Neodmítal, nevzpíral se, ale také to nepodporoval. Rozvinul před Matvěevem svůj vlastní plán: na jaře s Kozáky a moskevským vojskem táhnouti na Lvov, cestou se pokusiti zmocniti se Kamence: "To by nejen nahnalo strachu Polákům, nýbrž i sám turecký sultán by se nad tím velmi poděsil". Jest zřejmé, že Kamence vlastně potřebovali Kozáci proto, aby drželi v šachu Moldavsko a měli základ pro všechny operace na Balkáně, styky s Tureckem atd. Jenomže, jak ukázala pak historie pochodu na Lvov, který se uskutečnil opravdu toho roku, ač ne na jaře, nýbrž na podzim, Chmelnický tam u Kamence nechtěl míti Moskevské.

Porážka moskevské armády pod Ochmatovem dva týdny po poselství Matvěevově, trochu schladila Moskvu v jejích balkánských plánech. Na prvním místě byl nyní problém tatarský, nutnost "potříti Krym", jak se vyjádřil car Aleksěj v listě Chmelnickému v měsíci květnu. A léto přineslo švédský útok a přeneslo všechnu politickou energii Moskvy na severozápad.

Rozchod mezi autokratickou Moskvou a demokratickou, republikánskou Ukrajinou zneutralisoval v samých začátcích hnutí východního Slovanstva. Balkánské plány zůstaly episodou nezrealisovanou, ale proto ne méně zajímavou, a proto k nim obracím pozornost.

Анотація:

L'union des Slaves orientaux et l'expansion vers les Balkans en 1654–55

L'union de l'Ukraine Cosaque (orientale) avec le Moscovie, déclarée par l'assemblée générale (sobor) à l'automne de 1653, réveilla brusquement l'énergie du monde slave oriental.

De vastes projets d'expansion se forment. On se propose tout d'abord d'unir tout le monde slave oriental, la Russie Blanche y comprise, mais au delà de ce but immédiat on aspire à la réunion avec les peuples slaves des Balkans et même avec d'autres peuples de religion orthodoxe: Moldaves, Valaques, Grecs.

Aussi, une fois les formalités d'adhésion de l'Ukraine à l'Etat de Moscou accomplies, le tsar envoie-t-il immédiatement son ambassadeur G. Samarine, auprès du voïévode de Moldavie (et auprès de celui de Valaquie) pour le réprimander de n'avoir pas encore suivi l'exemple de s'Ukraine Cosaque et de n'avoir pas envoyé sa demande d'adhésion. Mais le voïévode Stéphane est fidèle à la Pologne et les cosaques eux-mêmes, bientôt désabusés par les tendances centralisatrices et autocratiques de Moscou, ne sympathisent plus avec les plans de l'expansion moscovite sur les Balkans qu'ils avaient encouragé auparavant.

Alors, Moscou forme un nouveau plan d'expansion vers les Balkans, ne comptant plus que sur ses forces propres. Comme le prouvent les documents récemment découverts (encore inédits) sur la mission de l'ambassadeur moscovite A. Matveev auprès du hetman Khmel'nitsky au mois de janvier 1655, le tsar fit exposer au hetman le plan suivant: constituer à Kiev une deuxième capitale (parallèlement à Moscou) et préparer tout pour le séjour du tsar en Ukraine. Organiser en Ukraine, en plus de l'armée cosaque, plusieurs régiments à la manière allemande, sous le commandement des officiers du tsar (dix mille hommes au total). Ensuite provoquer une discorde qui mènerait à une guerre entre les voïévodes de Moldavie et de Valaquie et nourrir leur mécontentement contre la Porte Ottomane, pour soutenir, au besoin, avec les forces moscovites et cosaques leur révolte contre les Turcs. En un mot, créer à Kiev un nouveau foyer pour la politique d'expansion moscovite vers les Balkans. Mais le hetman resta froid à ces propositions et le tsar ne les renouvela plus.

Encore une fois, les divergences de Moscou autocratique et de l'Ukraine républicaine neutralisèrent ainsi l'énergie d'expansion et la force attractive du monde slave oriental.

с. 351 *Порів[няйте] мою "Історію України-Руси", т. VIII, частина 3, с. 132–134; далі про те буде у т. IX, над яким нині працюю* — див. видання: Грушевський М.

Історія України-Руси. — Т. VIII. — Ч. III: Хмельниччина в розцвіті (1648—1650). — 2-ге вид. — К., Відень, 1922. — С. 132—134.

Виклад подій, про які йдеться у даній статті, див. також в “Історії України-Руси” у VIII (“Воєнні операції і дипломатичні переговори 1654 року”) та IX (“Панорама тогочасної України. Загибель Брацлавщини. Дрижипільська кампанія та її епілог (січень-червень 1655)”) розділах праці: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. IX. — Ч. 2. — К.: Пролетар, 1931. — С. 870—1630.

с. 352 Теки Нарушевича, подано у Кубалі, [Szkice Historyczne], [серія] III, с. 133 — М.Грушевський посилається на роботу: *Kubala L.* Szkice Historyczne: Serya trzecia. Wojna moskiewska R. 1654—1655. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1910, де на с. 133 вміщений документ із джерельного зібрання А.-С.Нарушевича (так званих “Тек Нарушевича”).

“Акты, [относящиеся к истории] Южной и Западной России”, [т.] X, ст. 577 — див.: № 12. 1654, апреля 13 — июня 2. Бумаги посольства дьяка Томилы Перфирьева, ездившего к гетману Богдану Хмельницкому для переговоров, действительно ли молдавский владетель Стефан желает быть в подданстве у государя, а также и об отношениях войска запорожского к татарам // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Т. X (Дополнение к III тому): Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653—1654. — СПб.: Типография братьев Пантелеевых, 1878. — Ст. 577.

с. 353 ...інформацію про нього повідомила лише рік тому археографічна експедиція Української академії наук... — у чеському тексті 1928 р. сталася помилка: замість “археографічної” експедиції було згадано “археологічну”. У даному виданні в українському перекладі помилка виправлена.

У 1926—1930 рр. діяла започаткована М.Грушевським так звана Археографічна експедиція ВУАН. Співробітники академічних Археографічної комісії та Науково-дослідної кафедри історії України планово опрацьовували архівозібрання Москви та Ленінграда. У 1926—1927 рр., тобто за рік до написання М.Грушевським цієї статті, науковці виявляли та копіювали архівні матеріали за 1650—1657 рр. у московському “Древлехранилищі” (таку назву у 1920-ті роки мали об’єднані колишні архіви Міністерства юстиції та закордонних справ, нині — Російський державний архів давніх актів).

“Цар доручив, щоб я тобі сказав ...” — знайдений у московському архіві працівниками Археографічної експедиції ВУАН документ, що його тут частково переказує М.Грушевський, був пізніше повністю викладений вченим у IX томі “Історії України-Руси” (т. IX, ч. 2, с. 1028—1035). Оскільки дана стаття була двічі перекладена, вважаємо за потрібне подати відповідний уривок з “Історії України-Руси”. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К., 1931. — Т. IX. — Ч. 2. — С. 1032—1033.

“Вел. гос. велів тобі сказати: його цар. в. зволив зробити Київ столицею, на випадок свого приходу збудувати царський двір і покої на всякі потреби. Хочє він зробити Київ столицею і двір свій учинити на те щоб помолитися образів пречистої і святим мощам Антонія і Теодосія й інших святих, і для того також, що як буде Київ столицею і буде там двір й. цар. вел., то прихід його цар. вел. буде грізний неприятелеві — польському королеві”.

Гетьман відповів здержливо і ухильчиво:

“Се в волі й. ц. в., яку йому Бог дасть гадку, не тільки Київ, але й все — його цар. величества. Що він постановив зробити Київ столицею і зробити там свій двір — се йому Бог дав гадку, а ми такої його ласки дуже жадні”¹.

¹ [Сибірський приказ архіву юстиції, стовб. 1471], л. 68—69.

Матвеев очевидно відчув сю здержливість і не став розвивати сеї теми, але ті питання, що він далі ставив гетьманові, очевидно увязуються логічно з нею, спитав, що думає гетьман про замір турецького нападу “на Запорізькі городи”, донесений цареві: де саме сподіватись того нападу і як від нього боронитись?

Гетьман поставився до сього скептично: “Турецький султан на Україну царську (Московську) і на Запорозькі городи наступати теж не може. (По-перше), дорога дальня, не то що зимою, але й літом пройти її не можна, бо ті краї, котрими йти, всі спустошені, а турки люди вибагливі (нежные), без провіянту ніколи не ходять. (По-друге) турецький султан розсварився з венеціянами і з сербами, і серби Венеції помагають, і Туреччина терпить від них великі шкоди”.

Артемон (Матвеев) сказав: “Вел. государ велів тобі сказати — “Стало йому відомо, що султан хоче вислати башів по волоського і мунтянського господаря, щоб відібрати у них володіння, а правити башами — бо недовіря тим господарям. Що як-би післати їм в поміч тисяч 8—9? Цар. вел. має певну відомість, що вони були б раді такої помочи”.

Гетьман відповів: “Під сю хвилю післати поміч мунтянському і волоському (господареві) цілком не можливо, бо наступає неприятель (поляки) і орди. Султан на господарів своїх башів не пошле — побойтсья, щоб вони від нього не відступили. А про мунтянського господаря є така відомість, що він набрав війська тисяч 20, і воно стоїть на турецькій границі”.

Матвеев тоді переказав таку інструкцію: “Вел. государ велів тобі сказати, що мунтянського господаря з волоським треба сварити, викликати між ними ворожнечу, (і сею сваркою відвести їх від польського короля і хана) — відповідно до того що ти писав цар. вел. що волоський і мунтянський господар хочуть йти з кримськими людьми на Запорозькі городи”¹.

Гетьман відповів: “Тепер до волоського і мунтянського господаря посилати і їх сварити ніяк не можливо, через наступ неприятелів: польських і кримських людей. Як вони вступаються або вдається їх побити, то я зараз пішлю, згідно з указом й. цар. вел., і думаю що їх (господарів) можна посварити-бо й так між ними згоди небогато. А про се що венгри, волохи й мунтяни польському королеві помагати не будуть, єсть у мене певна відомість”.

Тоді Матвеев переказав новий військовий проєкт московського уряду: “Вел. государ велів тобі сказати, що для охорони від наступів польського короля і кримського хана в тих місцях де ти їх сподіваєшся, треба завести² на 10 тисяч салдатських полків — крім тих що вписані в реєстрі. Щоб навчити їх салдацькому строю, цар пришле полковників, полуполковників і майорів, капітанів і всяких урядників — салдацького строю офіцерів, а коли навчатсья, призначить полковників і урядників з людей салдацькому учению навичних. На прогодованне сих 10 тисяч салдатів треба давати як платять салдатам: по 5 золотих польських на місяць, із тих “скарбів” (доходів) що збираються в Запорозьких городах. І сі салдацькі полки мають стояти в тих городах, де можна сподіватись нападу польських і кримських людей — доки Бог не дасть замирення”.

Гетьман сказав: “Тепер завести салдацьких полків, окрім реєстрових козаків, не можна ніяк, тому що наступили неприятелі, коронний і польний гетьмани, і кримські люди. А як дасть Бог — неприятелі відступлять, або буде над ними перемога — тоді гетьман дасть знати про се цар. вел.”³.

¹ [Сибірський приказ архіву юстиції, стовб. 1471], л. 71—72, тут в оригіналі щось бракує, але зміст приблизно такий, як я його доповнив.

² “чтоб устроить” — сі слова за контекстом можна розуміти і так, що цар піддає сю гадку гетьманові на обміркованне, і так, що він категорично наказує гетьманові сей плян виконати: московська приказна стилістика була богата такими “еластичними” оборотами, котрі можна було розуміти більш м'яко чи більш твердо — в залежності від настроїв і обставин.

³ “Вѣдомо учинилось великому государю нашему, его царскому величеству, о Запорожскихъ городѣх и въ уздехъ жилецкимъ людем от приезжихъ людей чинитца налога и

с. 355 “*Акты, [относящиеся к истории Южной и Западной России]*”, [т.] XIV, ст. 68–69 — див.: № 2. 1654, августа 25 — декабря 14. Бумаги воеводы Андрея Васильевича Бутурлина, находившегося с государевыми ратными людьми в малороссийских городах, за Днепром, для совместного похода с Войском Запорожским на польские города // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — Т. XIV (Дополнение к III тому): Присоединение Белоруссии. 1654–1655. — СПб.: Типография Ф.Елеонского и К^о, 1889. — Ст. 68–69.

Велике діло

Перша публікація: Україна. — 1929. — Кн. Січень—лютий. — С. 3–9. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Дві машинописні копії з авторськими та редакційними правками олівцем і чорнилом зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17168. — 25 арк.).

Перша копія (арк. 1–11) містить численні правки олівцем та чорнилом, зроблені М.Грушевським та І.Щітківським (видається, спочатку М.Грушевський робив правки олівцем, а потім все наводив чорнилом І.Щітківський). На арк. 1 — ліворуч вгорі чорнилом позначки “Укр. 1302”, “Україна, кн. 1, 1929”, праворуч позначка чорнилом — “1 кн. Укр. за 1929 р.”. Назва “Велике діло” написана олівцем М.Грушевським. Над назвою статті дописано назву розділу часопису: “В двадцятиліття заснування “Українського наукового товариства в Києві” та його видавництва”. На арк. 11 внизу олівцем підпис — *М.Грушевський*.

На другій машинописній копії на арк. 12 вгорі позначки “КОПІЯ читав Ів.Щітківський” (олівцем) та “Укр. 1302” (чорнилом). Правки з першого примірника перенесені чорнилом до другого. В кінці статті підпису немає.

Передруковано у кн.: *Онопрієнко В.І., Щербань Т.О.* Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві. — К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. — С. 158–167.

Подається за першодруком.

Стаття є текстом доповіді на урочистому засіданні Історичної секції ВУАН з нагоди двадцятиліття заснування Українського наукового товариства у Києві (УНТ), що відбулось 25 листопада 1928 р. Тоді були зачитані доповіді М.Грушевським (“20-ліття Українського наукового товариства”), В.Щербиную (“Перші спроби організації наукової історичної роботи в Києві”), Ф.Савченком (“Українське науково-культурне самовизначення 1850–1876 рр.”), І.Житецьким (“Заходи коло організації Історичного товариства в Києві”), О.Гермайзе (“Праця Київського Українського наукового товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України”), О.Черняхівським (“Медична секція Наукового товариства”) та В.Різниченком (“Природнична секція Наукового товариства”).

обида великая, и чтоб въ Запорожскихъ городѣхъ быть царского величества воеводам. А какъ царского величества воеводы в Запорожскихъ городѣхъ будут, и онѣ жилецкихъ всякихъ людей приезжимъ людемъ никому в обиду не дадут, и ото всякого дурна станут ихъ оберегать.

“И гетьман Богдан Хмельницкий говорил: Топере-де в Запорожскихъ городѣхъ царского величества воеводамъ быти нельзе, потому что ныне царского величества на Запорожские города наступил неприятель, и Запорожскихъ городов ратные люди идут с ним гетманом против неприятелей, и расправы воеводам чинить ныне нѣчево. А как Богъ даст милость свою, уступят неприятели или каков поискъ учинять, и он в тѣ поры про то царскому величеству вѣдомо учинит”, [там само], л. 77.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>О.Юркова</i> “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”.....	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П’ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам’яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п’яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов’янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об’єднання східного слов’янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулиминє військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.

Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Грушевський М.С.**
Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)